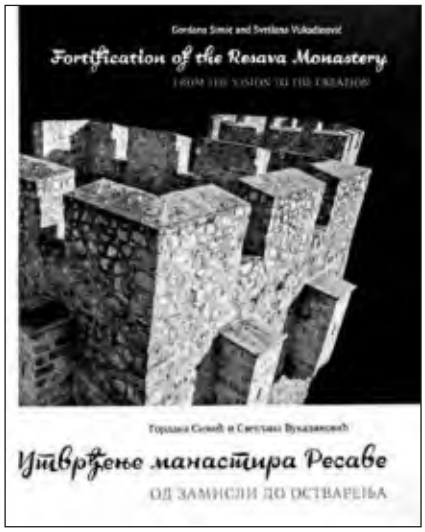

Гордана Симић и Светлана Вукадиновић, УТВРЂЕЊЕ МАНАСТИРА РЕСАВЕ – ОД ЗАМИСЛИ ДО ОСТВАРЕЊА, Студије и монографије 18, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 2018, тврд повез, 254 стр.

На почетку приказа ове књиге, као што су то и аутори учинили на посебној страници, треба рећи да је посвећена „Досадашњим истраживачима, сестринству и свима који су допринели заштити и обнови манастира, а поводом шестстоте годишњице од његове изградње (1418–2018)“.

Како се већ и из наслова види, реч је о утврђењу – одбрамбеним грађевинама – овог импозантног православног манастирског насеља насталог у средњем веку на српској земљи, познатог под именом Ресава или Манасија.

У *Уводу* аутори, Гордана Симић и Светлана Вукадиновић, после основних података о манастиру и дешавањима у вези с њим до средине XX века, јасно дефинишу основни задатак који су себи поставили: „Посматрајући Манасију – Ресаву, као утврђени манастир оспособљен за самоодбрану, покушаћемо да сагледамо њену аутентичност и значај у погледу развоја идеје заштите манастира у Србији током позног средњег века.“ У овај први део текста књиге аутори су уврстили и дешавања на утврђењу 1929. године, „када су порушени и поравнати горњи делови главне куле, улазних кула и још две куле (куле 8 и 9) на јужној страни.“ Држава је тада, ради „спасавања“ утврђења од даљег пропадања предузела ове радове стављајући на заравњене куле бетонске капе. Реаговао је тада Ђурђе Бошковић јавно, чланком *Злочин или нехат* у Политици, и радови су обустављени.

Прво поглавље носи назив *Манастир Ресава у изворима и путописима*. Након констатације да у старијим историјским изворима има мало података о манастиру Ресави и да их је највише оставио Константин Филозоф, који је у *Житију деспота Стефана* описао градњу и освећење, за читаоца који није довољно упућен у историјска збивања на тлу Србије после Косовске битке и на почетку XV века, аутори су описали најзначајнија. Пратећи хронолошки изворе у којима се Ресава помиње, преко српских летописа, и после 1458. године, када је Махмуд-паша заузео Ресаву, преко турских дефтера, па све до првих ликовних извора и планова у XIX и XX веку, аутори су у овом поглављу извукли завидан ниво информација о стању и изгледу утврђења од изградње до пре око 70 година, дакле, до средине прошлог века.

У поглављу *Досадашња истраживања и радови* констатује се да су савремена истраживања и радови на заштити Ресаве започети одмах по оснивању Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије 1947. године. Решење о стављању под заштиту државе манастира Ресаве – Манасије донето је 1948. године, а наредне, 1949. године архитекта Слободан Ненадовић поднео је исцрпан извештај о стању споменика, у коме каже да се он „налази у добром стању и да не изискује никакве хитне оправке“. Ипак, већ у следећем извештају из 1954. године наводи „да зидна платна (бедеми) у манастиру захтевају веће конзерваторске радове“. Први радови у манастиру, за које је елаборат сачинио и које је водио архитекта Слободан Ненадовић, започети су 1956. године. Аутори даље наводе, према документима из архива Републичког завода, које је проблеме архитекта Слободан Ненадовић решавао и на који начин, имајући различита мишљења угледних професора Александра Дерока и Ђурђа Бошковића о својим предлозима у елаборату. Први је прихватио предлог који је предвиђао веће радове на обнови бедема, степенице за излазак на њих (за посетиоце), док је други сматрао да нису потребни већи рестаураторски подухвати и да објекту треба оставити „карактер рушевине“. Архитекта Слободан Ненадовић је изводио радове од 1957. до 1961. године према закључцима Комисије од 8. маја 1957. године, коју је образовао Републички завод и чији је први потписник био проф. Ђурђе Бошковић. Од 1962. до 1986. године радове на заштити манастира води архитекта Иван Костић, који, по истим начелима као и претходни руководилац, завршава започето, ради елаборате за даље радове и изводи их на бедемима и кулама. Поштујући та начела, архитекта Иван Костић је, примера ради, скинуо раније поменуте бетонске капе – плоче са кула 11 и 1 уз капију и на последњој етажи извео зупце у „рушевном облику (без парапета)“. У даљем тексту

овог поглавља аутори наводе: „Потпуна обнова кула у североисточном сектору манастирског утврђења представљала је нови конзерваторски приступ у његовој заштити и презентацији.“ Североисточне куле и бедеми, према пројекту из 1966. године, обновљени су изгледом у целини онако како су изворно могли изгледати. Овакав приступ обнови био је свакако резултат рада нове Комисије, образоване у Републичком заводу 1970. године, а на чијем је записнику први потписник архитекта Војислав Кораћ. Године 1989. архитекти Гордана Симић и Драгољуб Тодоровић сачинили су „Пројекат истраживачких и конзерваторских радова у Манасији“, који је прихватила Комисија Министарства културе за средњовековне споменике од изузетног значаја, на чијем је челу био академик Војислав Кораћ. Том приликом за манастирско утврђење задужена је архитекта Гордана Симић. Аутори наводе: „Када је у питању утврђење манастира Ресаве, пројектом је било предложено да се настави потпуна рестаурација кула и бедема у складу са њиховим архитектонским и одбрамбеним склопом, као и некадашњим изгледом...“ У даљем тексту овог поглавља аутори говоре о радовима који су прекидани, па настављани, зависно од прилива средстава. Године 2002. у радове на обнови утврђења Ресаве укључила се и архитекта Светлана Вукадиновић, која од 2012. године преузима и руковођење.

Већ у првом пасусу поглавља *Одбрана и заштита манастира* аутори наводе посебан допринос архитекте Светлане Поповић, „која се детаљније и обухватније бавила овим питањем“ када се пореди са другим истраживачима. По резултатима њених истраживања, манастир Раваница, који је такође утврђен, настао је у неколико фаза, па тако „добио обележја тврђаве тек у другој етапи“. Аутори ове књиге зато пишу следеће: „Стога морамо истаћи да је Ресава први манастир који је првобитно заснован као утврђен, или манастир тврђава, са примарном замисли да му утврђење пружи заштиту, што је у српској средњовековној пракси јединствен случај.“ Даље се у тексту овог поглавља анализира концепција утврђења Ресаве са „11 високих кула, повезаних масивним бедемима, међу којима се издваја кула главне одбране ... и тој целини додаје истурени део према реци Ресави, познат као ’цвингер’, са дванаестом кулом.“ Затим аутори дају основне нумеричке податке о целини, потом посебно излажу о бедемима, кулама, главној капији и потернама, скривеном путу, рову и „цвингеру“, анализирајући за сваки део његову функцију у одбрани и везу са целином. Текст поглавља је илустрован добро урађеним плановима целине на разним нивоима – на нивоу тла, на нивоу шетних стаза бедема и на нивоу завршних платформи кула. У оквиру текста о главној кули одбране (Деспотовој кули, често називаној и донжон), која је највећа и једина затворена према порти (брањеном простору), а има улаз 10 m изнад тла, аутори се јасно и аргументовано залажу против уобичајене употребе назива „донжон“ (франц. *donjon*) за овакве објекте на тлу Србије. „Како у оквиру фортификација представљају главне куле одбране, сматрамо да би их првенствено требало тако и називати“, завршна је реченица пасуса у коме се, сасвим оправдано, образлаже овакав став.

Поглавље *Одбрамбене структуре* доноси детаљне описе – анализе и прецизне цртеже појединачних елемената целине – сложеног одбрамбеног корпуса утврђења Ресаве. Куле су, када је утврђење Ресаве у питању, свакако најупечатљивији елемент целине. Поред већ помињане главне, приближно квадратног облика у основи, из равни бедема истурено је још осам кула правоугаоних основа, отворених према порти, као и две шестоугаоног облика. Једна правоугаона кула, десета, истурена је из зидова „цвингера“ према реци Ресави. Главна кула (означена на плановима бројем 4) детаљно је приказана текстом, плановима, цртежима детаља и фотографијама које илуструју фазе радова на обнови у XX веку и њену коначну презентацију са потпуно обновљеним машикулама и парапетом са зупцима на завршној платформи. Четвороугаоне куле (означене на плановима бројевима 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11 и 12) аутори су детаљно приказали на око 20 страна књиге, сваку појединачно, текстовима, плановима и фотографијама, укључујући и све фазе грађења, конзервације и делимичне реконструкције до коначног (садашњег) стања. Веома детаљно су описани и објашњени сви елементи, од нових степеништа за пењање на више етаже, „потерни“ – излаза из кула на шетне стазе бедема, машикула, круништа са парапетом и зупцима, као и новооткривеним детаљима, специфичним проблемима и начином њиховог решавања. Шестоугаоне куле (означене на плановима бројевима 3 и 10) приказане су на исти начин као и четвороугаоне. Одбрамбени зидови – бедеми (одељени кулама на сегменте и означени на плановима римским бројевима од I до XI), по истом принципу као и куле, детаљно су приказани текстовима, плановима и фотографијама, укључујући и све видљиве фазе грађења, конзервације и рестаурације, до коначног (садашњег) стања. Бедеми су, као и куле, имали специфичне проблеме, који су описани и приказани, а објашњено је и како су они решавани. Чини се да овде треба свакако поменути део текста који се односи на радове педесетих и шездесетих година XX века, а у коме су аутори описали данас неприхватљив став којим се тражи само делимична реконструкција зубаца на бедемима и других елемената одбрамбене архитектуре (дакле, не у својим пуним изворним облицима) „како би се дочарао утисак утврђења у рушевини“.

Улазни бедем (XI), између кула 1 и 11, најмање је дужине у утврђењу. У њему се налази улазна капија, изнад које је изграђена двојна машикула. Његова ширина је око 3,2 m, што прерачунато у стопе износи око 10, а висина 12,3 m, што је у стопама око 41. Шетна стаза овог бедема, на коју се може доћи из обе куле потернама, имала је управно на правац зида постављене масивне дрвене греде, које су залазиле под парапет са зупцима, што је установљено налазом отисака. Преко ових греда је један ред камена чинио површину по којој се ходало. Овај детаљ установљен је на почетку последњих рестаураторских радова изведених на овом бедему 2009. године и у књизи приказан цртежом и фотографијом.

Бедеми између свих осталих кула (означени на плановима бројевима од I до X) приказани су на сличан начин као и овај о коме је претходно било речи. Сваки од њих има своје специфичности, које носи од настанка или неких каснијих интервенција, и своје проблеме везане за радове на обнови. На лицима неких бедема видљиви су трагови надзиђивања, као што је то био случај и код кула. Неки су током друге половине XX века обнављани по већ описаном, данас неприхватљивом принципу „чувања утиска рушевине“, што је новијим радовима исправљено потпуном обновом свих елемената.

Спољни бедем и скривени пут. „Испред главних фортификација манастира постојао је спољни, нижи бедем, чији су се остаци јасно видели још крајем XIX века, када су поједини путописци, попут Каница, чак забележили и зупце на неким њиховим деловима.“ Данас зубаца нема, али знатни остаци овог дела одбрамбених објеката постоје. Описима са детаљном анализом, цртежима и фотографијама приказан је сваки сегмент овог елемента првог степена одбране, који једино на делу утврђења на коме се налази „цвингер“ није постојао, јер није био потребан. На крају текста о спољном бедему аутори с правом закључују да „Овако сложено фортификационо решење више није поновљено у војној архитектури средњовековне Србије.“

Ров и контраескарпа. Као и код претходно приказаних елемената одбране Ресаве, описани су, анализирани и документовани цртежима и фотографијама остаци рова и контраескарпе – остаци, будући да је кроз ров прошао пут и том приликом је добар део изворног стања ових елемената уништен. Ова два елемента одбране постојала су, скоро је сигурно, у континуитету од североисточне куле 6 до југозападне куле 10, дакле, на простору северно и западно од основног корпуса тврђаве са кулама. Аутори наводе неколико бројева да би показали колико је ово замашан захват био (почетком XV века ово се могло ископати и озидати углавном само људском радном снагом – теглећа марва је само могла да одвуче и довуче утоварен материјал – мој коментар). Према њиховом рачуну, ископано је, утоварено и отпремљено 11.000 m^3 земље, озидано 2.700 m^2 лица ескарпе и 1.300 m^2 лица контраескарпе.

Источно обзиђе – „цвингер“ представља простор, већ више пута поменут, на источној страни призидан уз основни корпус утврђења. Непра-вилног је правоугаоног облика основе, величине приближно 17 x 53 m, са једном кулом на источном углу. Улаз у овај простор очуван је и данас са скривеног пута, а да је био планиран од самог почетка градње утврђења, сведочи потерна, изведена у приземљу куле 6 приликом њеног зидања, како би се остварила унутрашња веза „цвингера“ и главног брањеног простора. Намена му је вероватно била за смештај војне посаде.

Капија и потерне. Положај главне капије у бедему између две куле утврђења решење је које је у време деспота Стефана Лазаревића примењено и код капије Горњег града Београдске тврђаве, а постоји и на цитадели Новог Брда, које је било у његовом поседу. Аутори ову чињеницу наглашавају, јер кроз њу виде, логично, и друге могуће утицаје на решења примењена приликом замисли и градње утврђења манастира Ресаве. Отвор капије је између довратника широк 2,8 m, а премошћен је полукружним луком, изведеним од тесаног пешчара, чији је завршац на 3 m од тла. Основни корпус утврђења има две потерне. Обе су већ помињане. Једна је изведена у приземљу куле 6 за везу са „цвингером“, а друга у кули 8, за везу са скривеним путем.

Елементи одбране су машикуле – одбрамбени балкони, шетне стазе на бедемима и платформе на кулама, парапети са зупцима, излази на бедеме и куле, као и ограде на бедемима и кулама. Сваки од њих је посебно приказан описом са анализом, цртежима и фотографијама у овом одељку књиге. Одбрамбени балкони – машикуле релативно су ретка појава на одбрамбеним грађевинама у средњовековној Србији. За утврђење Ресаве они су, напротив, рекло би се, упечатљива карактеристика. Има их, као што је већ поменуто више пута, и на кулама и на бедемима. Аутори наводе: „Преко стотину машикула на кулама и бедемима манастирског утврђења свакако су га чиниле импозантним...“ Све су једноделне, осим једне дводелне, поменуте раније, изнад главне капије. Шетне стазе на бедемима, по природи ствари, временом су руиниране у великој мери. „На бедему III, између главне куле и шестоугаоне куле 3, 1998. године изведена су истраживања и конзерваторски радови. Након уклањања вегетације, земље и шута откривени су аутентични делови шетне стазе, и то уз главну кулу...“ Откривени мали остаци на кули 3 и ови уз главну кулу, омогућили су да аутори могу написати: „Све шетне стазе на бедемима и завршне платформе на кулама ресавског утврђења обновљене су према аутентичним остацима и на првобитним нивелетама.“ Парапети са зупцима завршни су елементи горњих зона на свим бедемима и кулама. Ширина и висина парапета је различита, од 0,7 до 0,9 m, као и дужина зубаца на њима – 2,5 до 3,5 m. Код куле 9 нађена је висина парапета са очуваном висином зупца на њему, укупно 2,3 m. Сви парапети и зупци који су обновљени, и на бедемима и на кулама, крећу се у оквиру наведених мера. Излази на бедеме постојали су само у оквиру кула. Из кула се кроз потерне, лучно премошћене отворе на њиховим бочним зидовима, ступало на шетне стазе.

Према брањеном простору – порти, ограде на бедемима, претпоставка је, биле су дрвене и везане за већ поменуте дрвене греде у супструкцији шетних стаза. Аутори износе и претпоставку, у тексту, али и цртежима, да су поменуте дрвене греде у супструкцији шетних стаза могле служити, осим за везивање ограде, и за везивање конструкције са кровом изнад шетне стазе. Након обнове камених делова бедема данас су, као најцелисходније решење, постављене металне ограде.

У поглављу *Материјали и техника градње* обрађени су темељи, о којима има релативно мало података, зидови кула и бедема, чија су лица озидана углавном полуобрађеним кречњаком, а унутрашња маса испуњена „трпанцем“. Констатовани су и остаци дрвених роштиља у масама зидова. Углови кула изведени су од масивних блокова

жућкастог пешчара, што их чини у конструктивном смислу јачим, а што свакако има и декоративну улогу. Сводови и луци су изворно изведени над отворима пролаза од пешчара, па су и они који су обновљени урађени од истог материјала и на исти начин.

Поглавље *Закључна разматрања* аутори су конципирали тако да у њему резимирају већ више пута на разне начине обрађена или дотакнута питања. Пре свих других, ту је питање основног концепта изградње манастира Ресаве, односно његовог утврђења, по свим тада важећим новим принципима и решењима за овакве грађевине. Истичу да су куле и бедеми „знатно већих димензија од оних до тада уобичајених“ и да се на бедеме „излази из кула, тако да је пролазом кроз куле браниоцима омогућено континуално кретање по круништима свих бедема“, да главна кула – кула последње одбране „представља најбоље фортификационо решење и најразвијенији тип ове врсте кула на простору Србије“. Поред машикула, које су у великом броју примењене на једној тврђави први пут у Србији, истичу и принцип двостепене одбране – спољни нижи бедем, скривени пут и ров. Разматрајући могуће узоре за основни концепт по коме је утврђење манастира Ресаве изграђено, а имајући у виду чињеницу да је деспот Стефан Лазаревић био поседник Новог Брда и да је тамо више пута боравио, аутори кажу: „Упоредном анализом утврђења закључено је да је управо цитадела Новог Брда била директан узор у фортификационом обликовању манастирског обзиђа Ресаве, и то како у фортификационом смислу, тако и у погледу плана и сличности одбрамбених структура.“ Значајно је поменути да у овом поглављу аутори, без обзира на изнета поређења утврђења Ресаве са другима и унапређења одбране овде остварене, истичу „да је то тек био само оквир у функцији заштите манастира. Жеља деспота Стефана Лазаревића је била, како сведочи Константин Филозоф, да сагради себи задужбину – жељену обитељ, стан за ћутање – молчалницу и маузолеј, у коме ће бити сахрањен“.

Анализирајући положај најважнијих грађевина манастира – цркву, трпезарију и пирг (главну кулу), аутори уочавају да су, у односу на цркву, друга два објекта подједнако удаљена – први према југу, а други према северу. Основни облик манастирске тврђаве Ресаве тежи кругу, као и многе целине старијих манастира из XII и XIII века, код којих је црква у центру, а све друге грађевине прислоњене изнутра уз обзиђе, укључујући и трпезарију на западној страни. Трпезарија у Ресави је слободностојећа грађевина, паралелна са црквом, што одступа од уобичајеног њеног положаја на западу. Исти је случај и код неколико других манастира из XIV века у Србији.

Значајно питање хронологије настанка грађевина утврђења аутори закључују у овом поглављу. Изградња фортификације, врло обиман и сложен захват, изведен је у три основне грађевинске фазе. У првој фази изграђене су куле и бедеми са капијом и два мања улаза – потерне у кулама 6 и 8. Логично, потерна у кули 6 „објашњава“ да је изградња „цвингера“ замишљена пре почетка градње утврђења, а потерна у кули 8 да је исти случај био и са изградњом спољног бедема и скривеног пута. У другој етапи, јасно је видљиво, и на плану, и на лицу места, саграђен је „цвингер“, највероватније за војну посаду. Трећа етапа грађења био је спољни бедем са скривеним путем, пошто је претходно ископан ров и пошто су озидане ескарпа и контраескарпа. Врло је вероватно, изнели су аутори овде своје размишљање, да су истовремено и куле добиле по још две етаже. Или је то можда била четврта етапа грађења? Хронологија грађења утврђења јасно је илустрована са три плана.

Све текстове у књизи, више пута је на то указано у овом приказу, прате потребни цртежи и фотографије. Књига је у целини је штампана двојезично – паралелно српски и енглески. На крају желим да кажем да сам књигу читао и приказ писао са задовољством и да сам често цитирао ауторе не налазећи боље формулације за оно што треба рећи.

Мирко Ковачевић

Бранка Вранешевић, ИЗБОРНО ЈЕВАНЂЕЉЕ ВЕЛИКОГ ВОЈВОДЕ НИКОЛЕ СТАЊЕВИЋА, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, Институт за историју уметности, 2019, 167 страна; 36 колор илустрација; прилози: резиме на енглеском, списак скраћеница, општи регистар

Невероватно је, из данашње геополитичке перспективе, разумети како су у тешким тренуцима политичких превирања, који нису обећавали ништа добро ни држави ни народу, настајала тако велика остварења у културном, историјском и уметничком смислу, какво је *Изборно јеванђеље* великог војводе Николе Стањевића. Један овако репрезентативан рукопис пружа обиље материјала за истраживања и различите могућности сагледавања историје, културе и уметности. Ауторка Бранка Вранешевић определила се за класичну структуру научне монографије, конципиране у две целине: историју и анализу рукописа са закључним разматрањима. Одабрани метод омогућио јој је да сагледа значај, утицаје, радионице, стилове и шири историјски контекст у коме је настало ово изванредно јеванђеље.

Након уводних речи у предговору, књигу у најбољој традицији отвара језгровита синтеза о историји истраживања овог рукописа, приликама и времену у коме је настајало, калиграфском умећу писара и илуминатора, ресветљавајући актуелност уметности

позног средњег века у Србији, односно показујући колико је она ишла у корак са најсавременијим токовима унутар Византијског царства. Свестраном анализом Стањевићевог *Јеванђеља* ауторка открива утицаје, обрасце и везе са Византијом током читавог свог излагања. Монографије *Манастир Конче* С. Габелић, којом је свестрано приказана задужбина Николе Стањевића, сада је обогаћена целовитим сазнањима и заокружењу историјско-уметничке анализе донаторства великог војводе.

Сам увод је конципиран тако да читаоца смешта у време и уметничке токове изван Србије, како би се створила јасна слика о везама и утицајима на Србе у доба Немањића, који су били равноправни део византијског културног круга. Прихвативши тип цариградског богослужења, у Србији се јавила потреба за настанком рукописних књига, а оне су украшаване у стилу који је у корак пратио Цариград као центар. Највећи број рукописа српске средњовековне културе баштини збирка манастира Хиландара, у којој се налази и Стањевићево *Јеванђеље* из друге половине XIV века. Овај изузетан споменик средњовековне културе и уметности остао је унеколико запостављен све до појаве факсимилног издања у пуном колору, који су издали Глас Цркве и Министарство културе Републике Србије 2007. године.

У поглављу које се бави историјом истраживања детаљно се хронолошки предочавају закључци, залагања и значај старијих истраживача, радови и студије, као и научни скупови који су се бавили Стањевићевим *Јеванђељем*, од најстаријих из XIX века, до савремених истраживача. Поред важних чињеница, ово поглавље доноси потпуни преглед извора и литературе, који ће бити сигурно полазиште у будућим истраживањима. Не смеју се заборавити први истраживачи –архимандрит Леонид (XIX век), који је лично извршио каталогизацију рукописа, као ни монах Сава Хиландарац, који је сачинио Каталог хиландарских рукописа 1896. године, обухвативши и *Јеванђеље* Николе Стањевића.

Ауторка нас упознаје и са свешћу и заинтересованошћу тадашње Краљевине Србије за значај културног наслеђа и њених највиших државних службеника. Истакнути представник је био Љубомир Ковачевић, академик и министар просвете у кабинету Стојана Новаковића, који је крајем XIX века на реверс из Хиландара узео *Јеванђеље* Николе Стањевића и ангажовао неке од наших тада највећих уметника (Владислав Тителбах, Паскоје Вучетић и Ђорђе Јовановић) да направе копије одабраних украса (заставице, иницијали), које се и данас чувају у Централној библиотеци САНУ у Београду. Овакво залагање у нашој свакодневици, нажалост, нема пандан и поред материјалних, технолошких и образовних капацитета нашег времена. У историографији Бранка Вранешевић наводи и значај наших првих истраживача који су се бавили ликовном и стилском анализом српских средњовековних рукописа XX века, а то су били Светозар Радојчић, потом Владимир Мошин, нешто касније и, како ауторка сматра, најсвестраније Мара Харисијадис. Она је у свом раду *Раскошни византијски стил у орнаментици јужнословенских рукописа из XIV и XV века*" дала најпотпунију анализу орнамената, уз класификацију, и уводећи термин *раскошни стил*, који се данас користи када се говори о одређеном типу илуминације. Када је реч о палеографији и текстолошким описима рукописа, тумачењима и атрибуцији, највећи допринос дали су Димитрије Богдановић, Љубица Цернић, Катарина Мано-Зиси. У новијој историографији, украсом средњовековних рукописа највише се бавила Јадранка Проловић. Из овог поглавља може се закључити да је реч о првој научној монографији која се свеобухватно бави *Изборним јеванђељем* великог војводе Николе Стањевића, иако оно и даље оставља простора за даља истраживања.

Поглавље о историјским приликама аналитично и са одговарајућим закључцима води читаоца кроз турбулентан период српске историје у XIV веку, све до њеног пада под турску власт. На њега се надовезује посебна целина посвећена српској властели XIV века и њиховом значају особито у време цара Душана и његовог наследника Уроша, као и изграђеивању специфичног односа према хиландарској лаври. *Изборно јеванђеље* великог војводе Николе Стањевића одабиром материјала, истанчаном илуминацијом, величином кодекса, коришћењем златне боја за осликавање и исписивање појединих делова текста, један је од драгоцених примера пажње која је уткана у књигу намењену даривању. Слика о Николи Стањевићу, вероватно последњем војводи српског цара,[1] ктитору манастира Конче и наручиоцу *Изборног јеванђеља*, упркос штурим и фрагментарним подацима, овом монографијом постаје знатно шира и целовитија. Војвода Стањевић, савременик и поданик српских царева Стефана Душана (1331/1345–1355) и Стефана Уроша (1355–1371), био је сведок највећег територијалног и политичког успона средњовековне Србије, али и њеног опадања и разједињења.[2] Утолико је већи значај потврдне повеље манастиру Конче, коју је цар Урош издао 9. маја 1366. године у Скопљу и у којој помиње војводу Николу са епитетима поштовања и блискости – *вазљубљени* и *брат царства*. Иначе, област Конче – данас на југоистоку Републике Северне Македоније – била је под аутономном управом војводе Стањевића. Читава територија је представљала важно црквено средиште под управом Охридске архиепископије. У историји је Никола Стањевић остао запамћен по великим донацијама, а до данас су добро сачуване манастир Конче и *Изборно јеванђеље*, оба остварења завештана манастиру Хиландару. Повеља цара Уроша заправо потврђује да је Стањевић поклонио кончански манастир са целокупном имовином манастиру Хиландару,[3] желећи да спасе територију којом је управљао и да се уједно удаљи од политичких сукоба који су се дешавали у Царству. Манастир Хиландар је прихватио обавезу издржавања ове области, док је велики војвода Никола Стањевић уписан у поменик као последњи војвода династије Немањића. Посредно се о

[1] С. Габелић, *Манастир Конче*, Београд, 2008, 26.
[2] С. Габелић, *Манастир Конче*, 19.
[3] Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд, 1975, 90–92.

Николи Стањевићу сазнаје још понешто. Податак да је некада постојала надгробна плоча са именом и титулом војводе може да посведочи о томе да се он није замонашио, чему би у прилог ишла чињеница да је Хиландару поклонио *Јеванђеље* потписано његовим именом и титулом.

Поглавље *Изборно јеванђеље Николе Стањевића* отпочиње прегледом садржине и палеографском анализом обимног *Јеванђеља* (328 пергаментних листова, димензија 340 x 260 mm у оригиналном кожном повезу). Рукопис се данас чува у манастиру Хиландару, а први лист се налази у Руској националној библиотеци у Санк Петербургу. Исписан је уставом српске редакције рашког правописа. Кодекс је пуни апракос, по чему спада за оно време у посебне, а што га чини још занимљивијим. Сазнајемо да је текст исписан црним мастилом и киноваром, док су неке рубрике урађене златном бојом. Да је главни писар био Теоктист, сазнаје се из записа, док се на основу палеографске анализе рукописа закључује да су му помагала још тројица писара. На полеђини листа 321 налази се запис који говори да је поручилац велики војвода Никола Стањевић.

Ауторка у својој анализи Стањевићевог *Јеванђеља* полази од чињенице да се крајем XIII века број апракоса знатно смањује, настају тек изнимно, а они из XIV века представљају праву реткост, што ју је подстакло на то да размотри историографију палеографских тумачења, текстолошке карактеристике у циљу утврђивања предлошка Теоктистовог апракоса. Тражећи аналогије са хиландарским рукописима, отвара бројна питања о месту настанка и узорима, обазриво указујући на то да је *Јеванђеље* настало у Хиландару, можда на неком другом месту на Светој Гори, у Солуну или Серу.

Дескриптивност је неизоставан метод када је у питању део у коме се аутор бави ликовним аспектом Стањевићевог *Јеванђеља*. Овде је прецизно и сликовито забележен сваки детаљ са заставица и иницијала, тако пријежно да читаоцу не смета што илустрације углавном не прате текст. На основу заставица и иницијала флоралног, геометријског, зооморфног и, на појединим местима, тератолошког типа, ауторка прихвата раније сврставање украса у групу рукописа који припадају раскошном стилу. Захваљујући блиским контактима Србије са суседима, одређен је и културно-уметнички карактер српске уметности средине и друге половине XIV века. Поређењем Теоктистовог *Изборног јеванђеља* са рукописима какви су *Четворојеванђеље* патријарха Саве (Хиландар) и *Томићев псалтир* (Бугарска), налази сличности у рукопису, блискост у ликовној обради, начину сликања и одабир мотива, којима је заједнички не само стил него и време настанка. То је даље води претпоставци да су сва три рукописа дело истих сликара или да су настала у истој радионици. Ауторка напомиње неопходност текстолошке анализе *Јеванђеља* како би се дошло до конкретнијих сазнања о писару, али и дубље ликовне анализе и датовања ширег корпуса средњовековних рукописа, које би могле одговорити и на многа друга питања о овом софистицираном делу.

Осим проналажења палеографских и стилских сличности Стањевићевог *Јеванђеља* са другим рукописима овог раздобља, размотрен је и аспект односа према орнаментима фреско-сликарства из цркве Светог Стефана манастира Конче. Запажено је да је у кончанском сликарству много заступљенији флорални украс у виду стилизованих лозица, и то у олтарском простору, што представља специфичност. Наведено води закључку да је, без обзира на то одакле су зографи позвани, очигледно да су фреске и *Јеванђеље* настали у приближно исто време.

За жену истраживача, каква је Бранка Вранешевић, вероватно је велики изазов да се прихвати студијског рада на културно-уметничком делу које се налази у Хиландару. То је уједно и доказ залагања и труда да се изнедри једна оваква монографија, чије су главне одлике научна релевантност, озбиљност и аналитички приступ, из којих је проистекло много нових питања и опрезно изнетих претпоставки. Ова књига представља незаобилазни основ не само сваког даљег истраживања *Изборног јеванђеља* Николе Стањевића него и ширег контекста времена. Стога особиту тежину добијају и сублимиране оцене које је ауторка изнела и које ваља цитирати: „Јасно нам је да су жеља и материјално богатство (имућство) поручиоца утицали на то да овај рукопис, по разноликости иницијала и богатству украса, буде уврштен у један од најзначајнијих рукописа у српској средњовековној уметности... Одабир материјала и величине кодекса могу указати и на духовни аспект личности великог војводе“ (стр. 135).

Књига је вредна и по својим визуелним особеностима, рецензентском тиму и уредничкој замисли: сјајне илустрације, префињен непретенциозан дизајн Мирослава Лазића, уреднички посао проф. Драгана Војводића, као и озбиљан издавач и штампарија „Биограф“, допринели су да ова важна стручна монографија буде истовремено и у визуелном смислу успело издање.

Ивана Ранковић Миладиновић

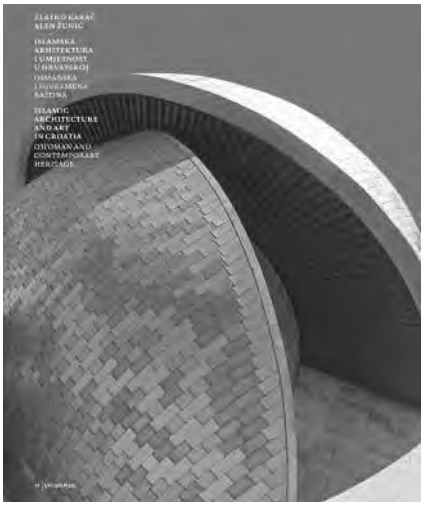

Zlatko Karač, Alen Žunić, **ISLAMSKA ARHITEKTURA I UMJETNOST U HRVATSKOJ – OSMANSKA I SUVREMENA BAŠTINA**, Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, UPI-2M PLUS, 2018.
Монографија; тврди повез; димензије 290 x 250 mm; 431 страна; 389 функционалних илустрација: фотографије архитектуре, предела и употребних предмета, топографске карте, гравире, мапе, технички планови, цртежи, детаља, скице, 3Д визуализације

Јединствен истраживачки подухват, произашао из вишегодишњег проучавања исламске архитектуре и уметности на простору Републике Хрватске у оквиру научног пројекта *Urbanizam nasljeđa* и заједничког рада двојице истраживача архитектуре средње и млађе генерације, др Златка Карача (1961) и др Алена Жунића (1989), наставника на Архитектонском факултету Свеучилишта у Загребу, представљен је у опсежној научној студији – монографском издању *Исламска архитектура и умјетност у Хрватској – Османска и суврема баштина*, објављеној крајем 2018. године у издању Архитектонског факултета у Загребу и издавачке куће UPI-2M Plus. Убрзо после загребачке промоције у *ORIS* Кући архитектуре, монографија је стручној јавности представљена и у Београду, 21. маја 2019. године, на Филозофском факултету. Након уводне речи проф. др Александра Кадијевића и осврта на научни значај овог монографског издања – приручника, аутори су кроз два предавања представили тематске целине књиге, појашњавајући истраживачки процес и истичући чињенице важане за сагледавање историјског и географског контекста појаве и ширења исламске културе, а последично и за тумачење слојева османске урбанизације на простору Хрватске. Потцртавањем блиског контакта западне културе и градитељске традиције са османском изградњом и урбанизацијом на освојеном делу територије, спроведено истраживање је релевантно и за шири регионални и европски контекст, посебно из угла присутне перцепције схватања западне границе исламског продора у хришћанску Европу. Значај и вредност ове монографије, како у предметно-тематском обухвату, тако и у истраживачко-методолошком приступу и научно-аналитичкој слојевитости, потврђен је и престижним наградама у Србији и Хрватској – наградом „Ранко Радовић“ за 2018. годину, у категорији критичко-теоријски текстови о архитектури, годишњом наградом „Радован Иванчић“ за 2018. годину, коју додељује Друштво повјесничара умјетности Хрватске, те наградом Града Загреба.

Ислам, као једна од великих светских религија, има своје упориште у свим подручјима материјалне и нематеријалне културе, укључујући и архитектуру, која у исламу има специфичну утилитарност и обликовни проседе. Имајући то у виду, аутори су, да би ближе одредили и приближили контекст исламског градитељства у Хрватској, изучили и обрадили шири оквир културног наслеђа исламске провенијенције. Монографија о исламској архитектури и уметности на простору Републике Хрватске значајна је из више разлога – превасходно зато што систематично осветљава део историје архитектуре, инжењерства и примењене уметности из времена владавине Османлија на простору Хрватске у трајању од готово два века (током XVI и XVII столећа), а потом што историјску и интерпретативну анализу исламске архитектуре проширује и на период XX и XXI столећа, иначе недовољно видљиве у савременом историјском дискурсу, дајући исцрпан увид у другачију присутност исламске архитектуре у Хрватској након дужег временског дисконтинуитета.

Културни слој османско-исламског наслеђа сматран је ефемерним и туђинским, без материјалне и културне вредности, што је утицало да осиромашена и редукована баштина у знатној мери буде девастирана. Из тог разлога, османско урбано и градитељско наслеђе на простору Хрватске је парцијално истраживано, без опсежније валоризације и спроведених конзерваторских радова. Стога, комплексна двојезична студија Карача и Жунића (са упоредним текстом на хрватском и енглеском језику) представља први систематизован и синтетизован преглед османско-исламског уметничког и градитељског наслеђа и исламске архитектуре из новије хрватске историје, проблематизованих кроз научно утемељен модел тумачења и вредновања исламске баштине из различитих историјских и културних миљеа. Недостатак артефаката материјалне културе, посебно исламско-отоманске градитељске баштине, аутори су надоместили додатним истраживањима архивске, музеолошке и друге веродостојне грађе доступне у институцијама и приватним збиркама у Хрватској и изван ње. Градитељско наслеђе је посматрано у контексту свеукупног ликовног наслеђа, које се огледа у уметничко-занатској обради камена, керамике, стакла, текстила и метала, укључујући израду оружја, накита и новца, као и ликовној и занатској обради књиге и рукописа.

Монографија садржи три обимне тематске целине, које се по својој заокружености и пратећем научном апарату могу сматрати целовитим истраживачким корпусом, и апендикс, који обухвата попис споменика османске баштине у Хрватској, појмовник турцизама и појмовнике властитих имена, споменика и уметничких предмета, те географских назива и локалитета. Прва целина, под називом *Османско-исламска архитектура и умјетност у Хрватској. Повијесно наслијеђе 16. и 17. стољећа*, подељена је на *Увод*, три поглавља – *Османски урбанизам*, *Османско-исламска архитектура и градитељство*, *Османско-исламска умјетност и умјетнички обрт* – и два

прилога, у којима су представљена изабрана дела османске архитектуре и уметности. Ову садржајно обимну целину заокружује графички приказ важнијих споменика османског градитељства на мапи Хрватске, датих у основној предметној класификацији, и уз наводе установа где су похрањени анализирани предмети и збирке. Поглавље *Османски урбанизам*, богато илустровано старим картама и гравирама, обухвата теме реурбанизације градова и села, промене у статусу насеља, урбаној структури, величини градова и њиховој комуналној опреми, новооснованим градовима и турској урбаној и просторној топонимији, те несталој османској баштини. У поглављу *Османско-исламска архитектура и градитељство* анализирани су сви типови исламске архитектуре и инжењерског градитељства настали на простору Хрватске током XVI и XVII столећа.

Елаборирани према основној намени – верска, образовна, меморијална, фортификацијска, стамбена, трговачка, комунално-хигијенска, привредно-занатска – објекти османско-исламске архитектуре (џамије, мезџиди, мусале, текије, завије, медресе, мектери, мезарлуци, турбета, куће (куле) за становање, дућани, магазе, панађури, хамами, чесме, бунари, себиљи, шадрвани, сахат-куле, воденице и млинови) сагледани су кроз основне типолошке и градитељске карактеристике и доступне историјске изворе. Од инжењерског градитељства подизани су најчешће мостови (ћуприје), који су због своје универзалне и практичне примене бивали и најдуже сачувани, те путеви (друмови) и објекти (радови) хидрограђње. Као пример очуваног културног добра османско-исламске архитектуре у Хрватској посебно је издвојена Ибрахим-пашина џамија у Ђакову. Исламска примењена уметност обухваћена је у поглављу *Османско-исламска умјетност и умјетнички обрт*, првенствено кроз уметност камена на примеру мезарских нишана, епиграфике и штукатуре, те кроз уметничке предмете од керамике, стакла и текстила. Уметност метала репрезентује обрада употребних предмета – оружја, накита и новца (кованица), док је уметност књиге заступљена са калиграфијом, минијатуром и повезима, уз посебни прилог у коме је приказано репрезентативно дело османско-исламске уметности – илуминирана рукописна књига из XVI столећа – *Hâtifijeva Timurnâme* (*Књига о Тамерлану*).

Друга целина, *Модерна и суврема исламска архитектура у Хрватској. Ново наслијеђе 20. и 21. стољећа*, поред увода, у коме се образлажу контекст и полазишта, садржи поглавља: *Загребачке џамије*, *Џамије и мезџиди у другим градовима Хрватске*, *Екскурси* (одјеци савремене архитектонске праксе и исламске обликовне реминисценције), *Закључак* и *Прилог* – изабрано дело савремене исламске архитектуре у Хрватској – Исламски центар с џамијом у Ријеци. Пројекти џамија и њихова градња у Загребу до краја Другог светског рата образложени су у првом блоку у оквиру поглавља *Загребачке џамије* – од првих иницијатива за изградњу џамија у Загребу почетком XX века, привременог мезџида у општинском стану у Томашићевој улици током 1930-их година, пројеката Омера Мујаџића и Звонимира Пожгаја за џамију на Краљевцу (Зеленгају), до преиначавања Дома ликовних умјетности у „Џамију поглавника Анте Павелића“, док у другом блоку Жунић износи проблематику изградње загребачке џамије након Другог светског рата, апострофирајући идејни пројекат Јурја Најдхарта за џамију на Сребрењаку – изразити пример *моделиране архитектуре* из периода *пластичности* – и реализовани Исламски центар с џамијом у Фолнеговићеву насељу, архитеката проф. Џемала Челића и Мирзе Голоша. Различит опсег локација за загребачке џамије и молитвена места – некадашње џамије или мезџиди, џамије планиране идејним пројектима, потенцијалне локације, као и место постојеће џамије с исламским центром – приказан је на мапи града Загреба. Поглавље *Џамије и мезџиди у другим градовима Хрватске* обухвата две реализоване џамије изван Загреба – у Гуњи и Ријеци, као и информацију о мањим исламским богомољама (мезџидима) у Хрватској. Другу тематску целину заокружују пројекти џамија хрватских архитеката у арапским земљама – Жарка Винцека, Емилије Полети Копешић, Ивана Пртењака и вајара Душана Џамоње, анализа савремених архитектонских конкурса за исламске центре у Сиску, Пули и Осијеку, те сажет преглед утицаја исламске обликовности у хрватској архитектури током XX века. Однос реализованих џамија и постојећих молитвених места, као и некадашњих џамија или мезџида и предвиђаних пројеката за џамије и исламске центре од краја XIX до прве деценије XXI века видљив је на мапи Хрватске приложеној уз кратак закључак о новом наслеђу исламске архитектуре у Хрватској.

Опширна трећа целина, *Турски Вуковар 1526.–1687. – касаба, нахија и кадилук. Османска урбанизација на примјеру једнога хрватског града*, која представља допуњена истраживања др Златка Карача о османској урбанизацији Вуковара, произашла је из средишњег дела ауторове докторске дисертације. Студија одабраног примера – града Вуковара – поред увода са критичким осврtом на досадашња истраживања и увидом у предосмански урбани супстрат, садржи поглавља: *Повијесни оквир и утјецајни чимбеници на развој града*, *Просторна организација и урбана топографија турског Вуковара*, *Турско градитељство у структури града*, *Турски расад* и завршна разматрања. Прво поглавље даје историјски оквир развоја Вуковара након османске окупације 1526. године, уз сагледавање позиције града у управној и територијалној организацији, и увид у војне, демографске, етничке и верске, привредне и социјалне прилике. Урбанитет Вуковара је анализиран у трећем поглављу – *Просторна организација и урбана топографија турског Вуковара* – према свим релевантним урбаним и просторно-организационим аспектима, као што су положај и диспозиција насеља, величина и границе насеља, урбана структура, функционалне целине и организација градског простора (са приказом свих махала, чаршије, гробља и луке), градско зеленило и околни пејзаж, те градска периферија и

рурално залеђе града, који су значајни за сагледавање шире просторне топографије и односа града према најближим руралним насељима.

Садржајно најобимније поглавље, *Турско градитељство у структури града*, обухвата слојевиту анализу услова развоја града, пре свега, вакуфа и њиховог утицаја на изградњу града, али и кроз улогу мајстора градитеља и занатлија који су у Вуковару били настањени или су привремено боравили. У наставку, аутор детаљно анализира грађевине у структури града, према њиховој основној намени, односно типу – верске, јавне, фортификационе, стамбене, привредне грађевине, те објекте путне – мостови и комуналне инфраструктуре. Поглавље *Турски расад* проблематизује аспекте урбаног дисконтинуитета турског Вуковара од разарања града 1687. године, после чега је уследила нова изградња урбаног ткива, и последично томе трагове турског Вуковара у топографији данашњег града, на основу археолошких налаза и турских топонима и урбаних назива. У закључним разматрањима аутор сублимира односе турског Вуковара и ранијег супстрата града, те турског Вуковара и каснијег урбаног развоја града, напомињући на крају „да у Вуковару данас не постоји ниједна грађевина старија од 1722. (када је почела изградња фрањевачке цркве), те да је у том смислу повијесни Вуковар какав данас познајемо релативно нови град".

Због типолошке и предметне концепције излагања у оквиру садржајне структуре тематских целина, као и свеобухватног навођења претходних истраживања и релевантних историјских извора, монографија се може сматрати и својеврсним приручником, надасве значајним за будућа истраживања исламског уметничког, градитељског и урбаног наслеђа.

Горан М. Бабић,
Небојша М. Антешевић

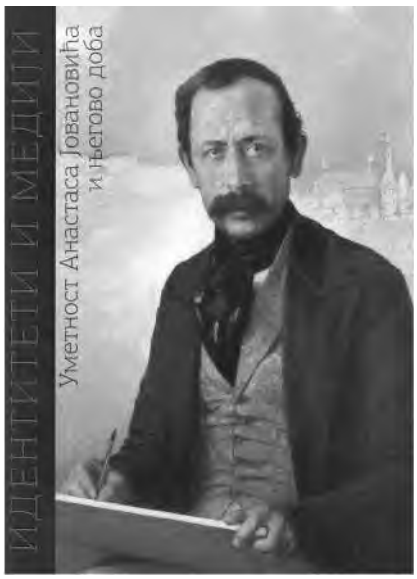

Група аутора, ИДЕНТИТЕТИ И МЕДИЈИ – УМЕТНОСТ АНАСТАСА ЈОВАНОВИЋА И ЊЕГОВО ДОБА, Београд: Музеј града Београда, Матица српска, 2017. Димензије 230 × 300mm; 456 стр.; 275 илустрација; прилози: хронологија, списак илустрација, списак литературе, именски регистар, списак сарадника са афилијацијама

Пред читаоцем је по много чему изузетна монографска публикација. Реализована је као део сложеног програма обележавања двеста година од рођења Анастаса Јовановића (1817–1899), „првог српског литографа, утемељивача фотографије у Србији и власника чувене, треће по реду произведене Фоигтлендерове камере", како га у *Уводној речи у част јубилеја* представља Татјана Корићанац, тадашња директорка Музеја града Београда. Подухват Музеја као издавача и Матице српске као суиздавача резултирао је јединственим, по дефиницији његових уредника, *производом*, који и по форми и по садржини пружа вредан допринос сродним продуктима најквалитетније светске праксе. Ауторски тим се суочио са захтевним, али инспиративним и лепим задатком. На готово пет стотина страна, петнаест угледних стручњака – Тијана С. Борић, Игор Борозан, Саша Брајовић, Данијела Ванушић, Чедомир Васић, Звонко Маковић, Ивана Манце, Јована Миловановић, Јелена Пераћ, Милан Попадић, Радомир Ј. Поповић, Исидора Савић, Златан Стојадиновић, Миланка Тодић, Вељко Џикић – углавном из области историје уметности, износи, кроз осамнаест ауторских текстова, праћених резимеима на енглеском језику, своје виђење личности Анастаса Јовановића и његовог рада. Публикација је раскошно опремљена илустративним материјалом и бројном визуелном документацијом, што представља одговарајућу и прецизну подршку тексту. За ефектан и ненаметљив дизајн побринуо се Мирослав Лазић, а резултат је отмена књига надахнутог графичког израза и пречишћене естетике.

Из књиге сазнајемо низ важних личних података о животу Анастаса Јовановића. Рођен је 1817. године у месту Враце у Бугарској. Као питомац кнеза Милоша добија државну стипендију и одлази у Беч „на науке", где завршава ликовну Академију Свете Ане. Веома рано, као студент, упознаје се са новим изумом Луја Дагера – дагеротипијом и новим графичким медијем – литографијом. Приближава се породици Обреновић и постаје повереник кнеза Милоша. У Бечу му се 1849. године рађа син Константин, који је оставио неизбрисив траг у српској архитектури. Анастас Јовановић изводи литографије чланова породице Карађорђевић, снима монументалне споменике, тргове и капије старог Беча, овековечује изградњу Ринга, изводи и стереоскопске снимке Беча, такође ради и литографије црногорских владара. Као четрдесетогодишњак, враћа се у Србију, добија функцију управника двора кнеза Михаила, коју је задржао до кнежеве смрти, када се повукао из јавног живота. Као педесетогодишњак добија ћерку Катарину, која је остала упамћена као историчарка књижевности, преводилац, филозоф, новинар и хуманитарни радник. Као шездесетогодишњак добија треће дете, сина Јована, који је као хемичар изградио каријеру у Швајцарској. Анастас Јовановић је преминуо 1899. године у својој кући у Београду, сграђеној на плацу који је био поклон кнеза Михаила.

Јовановићево комплексно дело осветљено је различитим методолошким поступцима диктираним разноро-

дним ауторским приступима, по узору на савремене методе истраживања, утабане европским научним сазнањима. Структура публикације базира се на ауторским чланцима, садржајно комплементарним, презентујући слојевито читање уметничког опуса Анастаса Јовановића. Узорном методолошком поставком текстова успешно је у свакој теми задржан препознатљив ауторски приступ, индицирајући на савесно урађен уреднички део посла, који је подразумевао препознавање и усклађивање професионалних и генерацијских разлика аутора.

Монографија је подељена на две целине – *Идентитети* и *Медији*. У оквиру прве тематске целине, која се састоји од десет чланака, тежило се спознавању Анастаса Јовановића као личности и ствараоца, посматрањем приватне и јавне стране уметниковог деловања, са освртом на различите друштвене одреднице његовог времена. Други тематски блок, са осам чланака, ставља заједнички акценат на уметниково континуирано стремљење ка новом, манифестовано кроз изражавање помоћу фотографије, литографије и сродних доступних медијских израза. У средишту пажње истраживача нашла се Јовановићева фотографска делатност, што показује највећи број текстова који су на њу усмерени. Његово политичко опредељење – безусловна оданост најважнијој српској владарској породици у XIX веку, краљевској кући Обреновић – визуализовано је безмало три деценије портретима и сведочанствима о изгледу дома Обреновића, призорима дворског ентеријера и детаљима краљевских регалија. Јовановић се приклонио уобичајеној пракси документовања дворских комплекса владара, са којима је пријатељевао, објеката у којима су боравили и њиховог окружења. Чинио је то водећи рачуна о атмосфери, користећи крупни план и „намештајући“, како сам каже, „да угоди оку“. Кнез Михаило овековечен је на емотиван, присан начин, који сведочи о Јовановићу као оном човеку који ће се у овом политички нестабилном периоду, после трагедије у Топчидеру посветити чувању успомене на страдалог владара. Јовановићев манир да годинама фото-апаратом бележи свој лик, резултирао је бројним аутопортретима, који сведоче о начину на који је уметник у зависности од животног доба доживљавао себе и свој друштвени положај. Портрети Петра II Петровића Његоша и Данила I Петровића Његоша које је Анастас Јовановић урадио заслужни су за представу коју данас имамо о црногорским владарима. Пратио је њихове жеље, људске и државничке, и „хватао“ моменте војничког достојанства, грађанског мира, националног узлета. Калотипија Милице Стојадиновић Српкиње сведочи о суптилности са којом је Јовановић градио, свесно и систематски, национални набој око хероине родољубиве речи, акцентујући свим расположивим средствима њену припадност српству.

Хабзбуршка престоница израња из прошлости забележена Јовановићевом камером у стереоскопској техници. Уметник бира кључне топосе града, али његов објектив „воли“ и градске капије, свечаности, фонтане, споменике, креирајући драгоцену фото-документацију Беча. Чак три текста баве се темом *Споменика Српских*, монументалном литографском едицијом штампаном у Бечу од 1850. до 1852. године. Подухват Анастаса Јовановића осветљен је са више аспеката – кроз његов идеолошки контекст, кроз анализу визуелних, симболичких значења едиције и мит о богоизабраном народу и као пригодан репрезентативни узорак за сагледавање саме идеје споменика у српској културној средини XIX века. Идентификован као учесник у рађању медијског тржишта, Јовановић је назван првим српским (више)медијским уметником, а његов литографски и фотографски опус представљен је у светлу развоја медијске културе друге половине XIX века. Његова упорност, радозналост и таленат иницирали су наговештај савременог медијског стваралаштва. Посебна пажња при одабиру проблематике која ће заокружити јединствену појаву Анастаса Јовановића у свом времену посвећена је односима уметника са истакнутим савременицима, са сународницима и грчком заједницом у Бечу, банкаром Деметером Тирком, који ће му бити мецена, са Иваном Кукуљевићем Сакцинским, творцем првог уметничког лексикона код Јужних Словена, за који ће Јовановић урадити литографске портрете одабраних уметника и у коме ће и сам добити заслужени простор. И, за крај, истакнута је неопходност систематске заштите фотографске заоставштине Анастаса Јовановића и предузимања мера за дугорочно очување вредне грађе.

Књига *Идентитети и медији – уметност Анастаса Јовановића и његово доба* умногоме премашује претпостављен монографски приступ, јер први пут јавности пружа на увид целовит аналитички систематизован опус родоначелника српске фотографије. Овом монографијом постављени су високи стандарди будућим покушајима проучавања и вредновања Анастаса Јовановића. Изузетан квалитет књиге јесте корпус знања о времену у коме је уметник живео и радио, кроз тумачење друштвених, политичких и културних односа на балканском тлу, турбулентних година друге половине XIX века. Сугестиван и питак наратив, озбиљно обрађујући опус уметника, могао би да често летаргичну јавност подсети на улогу појединца, као опомена за свако даље неуважавање и занемаривање личности које су нас својим делом задужиле. Живећи у време када се постаје сведок догађаја који превазилазе појединачне биографије, окренут од отоманске прошлости, Јовановић је успео да избегне политичку дезоријентисаност већине сународника, стремећи ка новом, неиспитаном и модерном. Да Анастас Јовановић није уздигао индустријски проналазак на пиједестал уметности и да није, први на овом простору, оставио свој несвакидашњи „портрет једног времена“, епоха у којој је стварао имала би значајно другачији одраз у нашем колективном сећању.

Ана Радованац Живанов

Упутство ауторима за припремање рукописа

Уз подсећање на обавезу поштовања научних и етичких принципа и правила приликом припреме и издавања чланка, Редакција часописа Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе задржава постојеће, јасно научно и стручно профилисане рубрике: *Расправе и студије*, *Прилози* и *Прикази и критике*.

Обим текста за рубрику *Расправе и студије* ограничен је на 45.000 карактера, за *Прилоге* до 30.000 карактера, а за *Приказе и критике* до 10.000 карактера.

Језик рада може бити српски, енглески, француски, италијански, немачки, руски. За радове на српском језику обавезно писмо је ћирилица.

Формат рада је .doc или .docx Word (Windows/MSOffice 97, 2003, 2007, XP); фонт: Times New Roman; величина фонта: 12. Фонт који се користи за стара писма треба приложити уз рад у електронском облику.

Илустративни прилози (фотографије, цртежи, скице, табеларни прикази, графикони и сл.), до 10, достављају се у форми фотографија и цртежа као посебни фајлови са екстензијом .jpg (без компресије) или .tiff, у резолуцији минимум 300 dpi.

Име(на) аутора наводе се по принципу: име аутора, средње слово и презиме.

Афилијација – непосредно након имена и презимена аутора наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је запослен, у редоследу од општег ка посебном. Податак се завршава звездицом, која се на првој страници рада испољава као напомена, а садржи контакт-податке: адресу или електронску адресу аутора. Ако је аутора више, даје се адреса само једног, обично првог. Функција и звање аутора се не наводе.

Наслов рада треба прецизно да укаже на његову садржину и може да буде проширен краћим поднасловом. Две звездице треба ставити на крај наслова уколико је текст настао у оквиру неког од научних пројеката. Ближи подаци о пројекту (назив и број пројекта или програма, као и институција која га финансира) имају форму напомене на првој страници чланка.

Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак, исказане са 100 до 250 речи. Стоји одмах након наслова. Апстракт је на језику чланка, а превод је обавеза Редакције.

Кључне речи долазе непосредно после апстракта и не може бити мање од 5 ни више од 10 одабраних појмова или термина који карактеришу рад. Превод је обавеза Редакције.

Напомене се пишу као фусноте; у основном тексту појављују се иза интерпункцијског или правописног знака. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., као и шире коментаре.

Цитарање литературе у напоменама своди се на навођење презимена аутора писмом на коме је цитирана публикација објављена, годину издања, двотачку и странице, што важи за све врсте публикација (књиге, чланке у часописима, колективне и периодичне публикације). *Примери*:

Петковић 1965: 101–107.
Преображенский 2010: 326–348.
Čanak-Medić, Čubrović 2010: 72–82.
Ристић, Миладиновић 2002: 473–484.

Ако се цитирају два или више дела једног аутора из исте године, прво по азбучном реду наслова носи ознаку те године, а остала имају уз годину додатак у виду слова. *Примери*:

Тодић 1997: 36–38.
Тодић 1997а: 68–73.

Уколико се цитира више различитих аутора са истим презименом, после презимена наводи се и иницијал имена. *Примери*:

Поповић Д. 2017: 96–97.
Поповић М. 2010: 65–100.

Извори, новински чланци и архивски извори наводе се после чланка као посебни одељци, према начелу од општег ка посебном.

Литература се наводи после извора. Наслови се цитирају у оригиналу и не преводе се. Сложени су према презимену аутора, азбучним редом за ћириличке јединице, испод тога, у посебном сегменту – абецедним редом за латиничке јединице. Уколико има библиографских јединица на грчком, наводе се по алфабетском реду иза ћириличких. *Примери*:

Петковић С. 1965, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557–1614*, Нови Сад.

Преображенский А. 2010, *Ктиторские портреты средневековой Руси, XI–начало XVI века*, Москва.

Ристић В., Миладиновић Н. 2002, *Првобитни изглед цркве Лазарице у Крушевцу*, Трећа југословенска конференција византолога, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић, Београд–Крушевац, 473–484.

Тодић Б. 1997, *Ктиторска композиција у наосу Богородичине цркве у Студеници*, Саопштења XXIX, 35–46.

Тодић Б. 1997а, *Фреске XIII века у параклису на пиргу Св. Георгија у Хиландару*, Хиландарски зборник 9, 35–73.

*

Čanak-Medić M., Čubrović Z. 2010, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru – istorija, arhitektura, arhitektonska plastika i liturgijski nameštaj*, Kotor.

Djordjević I., Marković M. 2000–2001, *On the Dialogue Relationship Between the Virgin and Christ in East Christian Art. Apropos of the diskovery of the figures of the Virgin Mediatrix and Christ in the naos of Lesnovo*, Зограф 28, 13–47.

Резиме се даје на крају чланка, након одељка Литература. Сходно обиму рукописа, обухвата 1800 до 3600 карактера. Превод резимеа обавеза је Редакције.

Рукописи се достављају на папиру и у електронском слогу (као .doc или .docx Word и обавезно .pdf) на адресе: Републички завод за заштиту споменика културе, за Редакцију Саопштења, 11118 Београд, Радослава Грујића 11; sekretarijat@heritage.gov.rs са назнаком САОПШТЕЊА у Subject-у.

Процес двоструког рецензирања пролазе сви радови, по принципу узајамне анонимности аутора и рецензената. Аутори ће бити благовремено обавештени о извршеном рецензентском поступку.

Ауторско одобрење обавезно је после редакцијских послова, а пре уласка публикације у штампу. Аутор добија свој текст на коначни увид и одобрење у електронској форми (.pdf).